

ARCHADOSHLAR OILASIGA MANSUB BO`LGAN MANZARALI O`SIMLIKLARNING BIOEKOLOGIK XUSUSIYATLARI

JumayevDoniyor Shuhrat o`g`li

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti talabasi

Doniyorjumayev04@gmail.com

Telefon raqami +998507500431

Anatatsiya: *Ushbu maqolada Juniperus o`simliklarining biologik xossalari, kelib chiqishi, qishloq xo`jaligi va sanoatdagi ahamiyati, asosiy hududiy navlari, vegetatsiya davri va qishloq xo`jaligida yetishtirish istiqbollari haqida malumotlar berilgan.*

Kalit so`zlar: *Archa, Virgin archasi, tanasining qalinligi, surxandaryo, moslashuvchanlik, iqlim, harorat, namlik, shamol, qubba, nina bargli qoplam, ko`kalamzorlashtirish.*

KIRISH

Archa Juniperus) — Archadoshlar Archadoshlar) oilasiga mansub doim yashil daraxt va butalar turkumi 70 ga yaqin turi bor. Archaning bir jinsli, bir yoki ikki uyli, shamol yordamida changlanuvchi, ignabargli o`simlik. Archaning erkaklik qubbasi Qubba sarg`ish, 3 — 6 changdonli qipiqsimon changchilardan Changchi tashkil topgan. Urg`ochi qubbalari yashil bo`lib, qarama-qarshi yoki oldinma-keyin o`rnashgan urug`chibarg va urug`kurtaklardan iborat. Qubbalari yumaloq (diametri 5 — 20 mm), ichida 1 — 10 dona urug` bor. Archa mart-may oylarida gullaydi. Mevasi qo`ng`ir, ik-kinchi yili (sentabr — noyabrda) pishib, qish yoki bahorda to`kiladi. Archa urug`ini yaxshi undirish uchun uni yezda stratifikatsiya qilib, kuzda sepiladi. 2 — 3 yoshli ko`chatlari ekiladi. Archaning ko`pchiligi o`rta mintaqalarda o`sadi. Ba`zi turlari tropik hududlardagi tog`larda ham uchraydi. *J. semiglobosa* (sovor Archa.), *J. turkestanica* (o`rik Archa.), *J. sabina* (qora Archa.) va *J. seravschanica* (Zarafshon Archasi.) kabi turlari O`rta Osiyo xususan O`zbekiston tog`larida tarqalgan bo`lib, maxsus archazorlarni tashkil qiladi.

Biologik tavsif:

Virgin archasi. Ushbu daraxt ninasimon bargli daraxt bo`lib, bo`yi 15-16 metrgacha etadi. Ushbu archa tanasining tubidan shoxlaydigan ajoyib manzaraga 29 ega bo`lgan daraxtdir. Po`stlog`i kul yoki qo`ng`ir-qishg`ish rangda, navdalari ingichka, yashil kul rangda va turli qirralidir. Urug`idan unib chiqish xususiyatini 3-4 yilgacha saqlaydi. Urug`i sepilgandan keyin ikkinchi yil unib chiqadi. Agar shoxlariga shakl berib kesib borilsa konussimon bo`lib, ajoyib manzara beradi. Tuproq tanlamaydi. Quruq toshli, qumli. Virgin archasi va botqoq hamda nam shurli tuproqlarda ham o`saveradi. Qurg`oqchilikka havoning ifloslanishiga, soyaga chidamli daraxt. Tup-tup va guruh holida ekish ham mumkin. Chiroyli manzara beradi.

Archaning xo`jalikdagi ahamiyati katta. Yog`ochi me`morlikda, o`ymakorlikda va qalam yasashda ishlatiladi. Ba`zi turlaridan xushmanzara o`simlik sifatida foydalaniladi.

Qubbalaridan turli moddalar (efir moyi Efir_moylari, qatron, mum va organik kislotalar olinadi. Qubbasining damlamasi tabobatda siydik haydovchi, balg'am ko'chiruvchi va ovqat hazm qilishni yaxshilovchi dori sifatida ishlatiladi. O'rta Osiyodagi turlaridan olinadigan efir moyining sedrol fraksiyasi esa jarohatni, suyakning teshilib oqishini davolashda qo'llaniladi)

Ekologiyasi

Archa o'simliklari har xil muhitda o'sadi. Lahaul vodiysidagi archalarni toshloq tuproqlarda ekilgan quruq, toshloq joylarda topish mumkin. Yaylov Yaylov hayvonlari va qishloq aholisi bu o'simliklardan tez-tez foydalanadi. Bu o'simlikning barglari va yog'ochlarining bir qancha muhim xususiyatlari sabab qishloq aholisi (Qishloq_aholisi) bu daraxtlarni kesib ulardan foydalanisha. Bundan tashqari, g'arbiy hududlardagi archa o'simliklari navining o'ziga xos turi, keng, ochiq joylardan iborat bo'lgan o'rmonlarda uchraydi. Yong'inlarning kamayishi va chorva mollarining yo'qligi g'arbiy archalarni kesilishining ikkita asosiy sababidir. Archalarning bunday kesilishi atrof-muhitdagi o'zgarishlarga olib keladi. Masalan ilgari atrof-muhit va qishloq xo'jaligida yashagan hayvonlarning turlari uchun ekotizim Archalar populyatsiyasi ko'paygani sari tog' katta qo'rg'oni kabi yog'och turlarining kamayishi kuzatiladi. Archa daraxtlari orasida raqobat kuchayishi mayda meva mahsulotlarining kamayishiga olib keladi.

Archalar park va bog'lar uchun manzarali o'simlik sifatida yetishtiriladigan eng mashhur ignabargli daraxtlardan biridir. Ular ko'p yillar davomida rang va o'lcham jihatidan turli xil shakllarni ishlab chiqarish uchun ko'paytiriladi. Ularga eng mitti miniatyura navlari kiradi.

Archaning ahamiyati.

1. Doim Yashil: Archa o'simliklari ko'pincha doim yashil bo'lib, yil davomida o'zlarining yashil ranglarini saqlab qolishadi. Bu ularni qishki manzarali loyihalarda va yil bo'yi ko'kalamzorlashtirishda juda qimmatli qiladi.

2. Shakl va Hajm: Archa o'simliklari turli shakl va hajmlarga ega bo'lib, kichik butalardan tortib, ulkan daraxtlargacha bo'lishi mumkin. Ular bog'lar, parklar va o'rmonlar uchun tabiiy bezak elementi hisoblanadi.

3. Gullar va Mevalar: Garchi archa o'simliklari an'anaviy ma'noda gullamasa-da, ularning ayrim turlari chiroyli konuslar (mevalar) hosil qiladi, bu esa ularning estetik qiymatini oshiradi.

Bioekologik Xususiyatlari:

1. Moslashuvchanlik: Archa o'simliklari sovuq iqlim sharoitlariga juda yaxshi moslashgan bo'lib, qattiq sovuqlarga va qurg'oqchilikka chidamli turlari mavjud.

2. Ekotizim Rolining Muvozanati: Archa o'simliklari tabiiy o'rmon ekotizimlarining muhim qismidir. Ular tuproq eroziyasini oldini oladi, suv siklini tartibga soladi va ko'plab yovvoyi hayvon turlari uchun yashash joyi va ozuqa manbai ta'minlaydi.

3. Karbonat Angidridni Yutish: Archa o'simliklari atmosferadagi karbonat angidridni samarali yutib, kislorod ishlab chiqaradi. Bu ularni global isishga qarshi kurashda muhim o'simliklar qiladi.

4. Tuproqning Holatiga Ta'siri: Archa o'simliklari tuproqning unumdorligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Ular tomonidan tashlanadigan ignalar tuproqning tuzilishini yaxshilaydi va unga organik moddalar qo'shadi.

5. Biodiversitetni Qo'llab-quvvatlash: Archa o'simliklari turli xil hayvonlar, o'simliklar va mikroorganizmlar uchun yashash muhitini ta'minlaydi. Bu biodiversitetning saqlanishiga yordam beradi.

Archa o'simliklari o'zlarining manzarali go'zalligi va bioekologik ahamiyati bilan insoniyat va tabiat uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Ular bog'larni bezashdan tortib, tabiiy resurslar sifatida foydalanishgacha ko'plab sohalarda qo'llaniladi.

XULOSA

Yuqoridagilardan kelib chiqib xulosa qilishimiz mumkinki, Archa sanoat va qishloq xo'jaligi uchun juda kerakli xom-ashyo hisoblanadi. Qishloq xo'jaligi yetishtirishning foydali xususiyatlari va mavjudligi hamda jahon bozoridagi talabni hisobga olgan holda, seleksiya va genetik yo'l bilan yangi navlarni yaratish dolzarb hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Burigin I. A., Jongurazov F. X. Botanika. Toshkent, "O'qituvchi", 2017.
2. Mustafayev S. M. Botanika. Toshkent, "O'zbekiston", 2022.
3. Sahobiddinov S. S. O'simliklar sistematikasi. Toshkent, "O'qituvchi" 2016
4. Vasilev A. I. i drugie. Botanika: morfologiya i anatomiya rasteniy. M., "Prosvещение", 2018.
5. Jukovskiy P. M. Botanika. M., 2019.
6. Komarnistkiy N. A., Kudryashov L. V., Uranov A. A. Botanika: sistematika rasteniy. "Prosvещение", M., 2018.
7. Tixomirov F. K. Botanika. M., 2018.
8. Xrjanovskiy I. G., Ponomarenko S. F. Botanika. M., "Kolos", 2018.
9. Xrjanovskiy I. G. Kurs obshchey botaniki. ch. 1, M., 2016
10. Hamdamov I. va boshq;- Botanika asoslari. Toshkent, "Mehnat", 2020.
11. Zokirov Q. Z., Nabiev M. M., Prator O'. P., Jamolxonov X. L. Ruscha-o'zbekcha botanika terminlarining qisqacha izohli lug'ati. Toshkent, 2019.
12. Nabiev M. M. Botanika atlas-lug'ati. Toshkent, 2018.
13. Xoliqov S., Prator O'. O'simliklar aniqlagichi. Toshkent, "O'qituvchi", 2020.
14. Hamidov A., Nabiev M., Odilov T. O'zbekiston o'simliklari. Toshkent, "O'qituvchi", 2017.
15. Haydarov K. H., Hojimatov Q. H. O'zbekiston o'simliklari. Toshkent, "O'qituvchi", 2018.